

PRILOG PROBLEMATICI KASNO-ANTIKNE FRESKE U POREČU

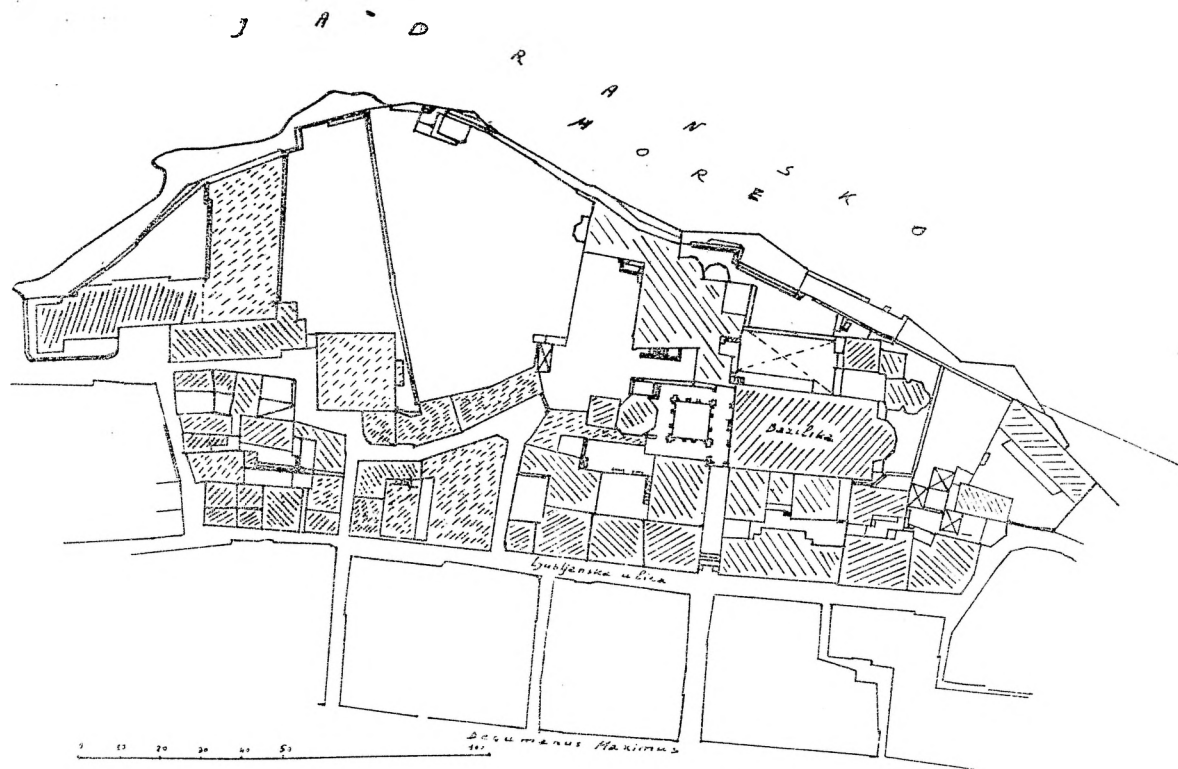
U Drugom svjetskom ratu 1944. Poreč je nastradao od bombardiranja. Tad je bio potpuno porušen dio gradske četvrti, koja se nalazila jugozapadno od kompleksa bazilike (tab. 1). Tom prilikom su potresena i krovšta prigradnja, koje su se nalazile s južne strane zvonika i krstionice u dvorištu palače *ex Vergottini*. Budući da nisu bili izvršeni popravci potresenih krovšta, spomenute su prigradnje postale gola ruševina. Jeseni 1956. vlasnik je prigradnje, Savez turističkih društva NO Kotara Virovitice, bio odlučio, da na zidovima spomenutih prigradnja sazida betoniranu terasu, koja bi se naslanjala na zvonik i krstionicu. Na tu bi se terasu penjalo preko betoniranih stepenica, a te bi se naslanjale na južnu stranu zida oktogona krstionice. Na intervenciju konzervatora stalnog izaslanika Konzervatorskog zavoda Rijeka, komisija stručnjaka, koja rješava problematiku konzervacije kompleksa bazilike, zabranila je svaki rad na tomu mjestu, s obrazloženjem, da ga treba izvesti u cjelokupnom odnosu konzervacije kompleksa i uređenja okoline Eufrazijeve bazilike. Budući da spomenuti Savez nije mogao čekati duže vremena na uređenje prostora s južne strane zvonika i krstionice, on je, uz dozvolu Konzervatorskog zavoda, o svom trošku uklonio spomenute ruševine, a da se pri radu nisu oštetili zidovi krstionice¹⁾.

Kad je radnik skidao s južne strane oktogona krstionice rustičan i trošan sloj površinske žbuke, da bi se uskladio zid krstionice s okolnim zidovima dvorišta, pojavili su se na donjem dijelu zida djelomično sačuvani ostaci starije žbuke, na kojoj su ostaci ugraviranog crteža i neznatni tragovi boje (sl. 1). Nas zanima onaj dio žbuke, na kojoj se sačuvao ostatak freske. Taj je širok 96 cm, a visok 81 cm (sl. 2).

Sudeći po mjestu nalaza, stilskim osobinama i sastavu žbuke, pretpostavljamo, da se na južnoj strani oktogona krstionice čačuvao ostatak umjetničke, kasno-antične freske.

¹⁾ Nadzor nad radovima vršio je autor ove studije kao Konzervator-stalni izaslanik za Poreštinu Konzervatorskog zavoda na Rijeci.

Poslije čišćenja prigradnje do zida zvonika i krstionice Savez turističkih društava NO Kotara Virovitice nastojao je urediti južni zid krstionice, koji radi spomenutih prigradnji nije bio konzerviran ni 1881. ni 1935., kad su se vršili konzervatorski radovi na krstionici (Molajoli Bruno, *La basilica Eufraziana di Parenzo*, p. 29, Padova 1943.). Konzervatorski je zavod odredio, da će se ti radovi na krstionici izvesti u vrijeme, kad se budu izvodili predviđeni konzervatorski radovi na kompleksu bazilike.

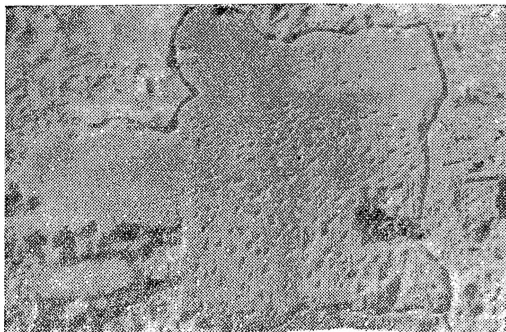

1) Poreč, područje oko bazilike., — — — —, nastradale kuće od bombardovanja.

Na površini već spomenute pronađene žbuke najbolje se sačuvao urezani crtež, koji služi za dokaz, da je žbuka bila oslikana. Crtež je jednolično urezan tvrdim predmetom 2 do 3 mm duboko u svježu žbuku, a izveden je osobito vješto i sigurnom rukom (*crt. 1*). Na površini žbuke sačuvale su se male rupičaste udubine, koje su bile utisnute u još svježu žbuku. Te su rupice rasute po površini žbuke bez ikakve veze s graviranim crtežom, te im se namjena ne može odrediti. Možda su one bile u vezi s bojama slike, kojoj su boje gotovo potpuno nestale; ipak, pomoću ugraviranog crteža, možemo opisati sačuvani ostatak nekadašnje velike freske. Na sjevernom dijelu žbuke nema ugraviranog crteža. Po sredini je urezan stupić, na čijem kapitelu počiva luk, koji se na desno savija. Kao što je propao gornji dio luka, tako je propao i donji dio stupa. Desno, nešto poviše, sačuvao se jedan dio drugog stupa s ostatkom luka. Desni

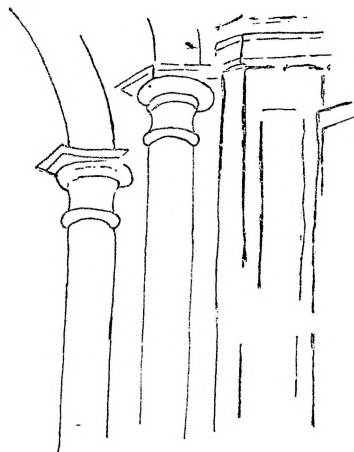

Sl. 1 — Južna strana krstionice.

Sl. 2 — Ostatak rimske iluzionističke freske na južnoj strani oktogona krstionice.

je dio žbuke više oštećen nego lijevi, te urezani crtež na desnoj strani nije tako jasan kao ugravirani crtež opisanih stupa. Ipak, po ostacima crteža zapažamo, da se tu radi o ostacima naslikane arhitekture. Gornji je, ostatak naclikane zgrade završavao s horizontalnim arhitravom, ponad kojega je moglo biti još naslikane arhitekture, jer se naziru ostaci crteža, dapače i preko arhitrava. Zapadna je strana zgrade vrlo uska. Na prednjoj njenoj strani, na krajnjem desnom dijelu žbuke, nalaze se kosi urezi, koji su ostatak arhitekture, koja je okomita na fasadi zgrade. Tek u ostacima naziru se boje slike. Kao što je crtež urezan

Crt. 1 — Ostatak rimske iluzionističke freske s južne strane oktogona krstionice.

još u svježju žbuku, tako su i boje namazane na svježju žbuku. Ostaci su boja povezani s masom žbuke. Već sam sastav žbuke s primjesom mljevene pečene zemlje daje joj svijetlo okerastu boju. Po cijeloj se površini naziru, više manje, ostaci svijetlog okera, a taj bi mogao biti primarni namaz boje. U praznom polju bez urezanog crteža, lijevo od stupića, sačuvali su se ostaci zagasito zelene boje. Svijetlo plava boja, na južnom dijelu žbuke, nastala je prilikom nedavnog bojadisanja južne strane krstionice. Ona ništa ne predstavlja, vrlo će malo trajati, jer već sada iščezava. Na stupićima i na ostacima lukova prevladavaju ostaci svijetlog okera. Na deblu desnog stupića zapaža se ostatak sjenčenja. To je jedini ostatak sjenčenja, po komu mo-

žemo predmnijevati, da je bojom bio izveden plasticitet arhitekture. Oba su kapitela volumenozno crtani, te daju potpuni dojam, da su oni, kao i cijeli stupić, bili bojom modelirani. Pozadina iza desnog stupića, koja seže od lijevog stupića do zgrade, obojena je smeđe zagasitom bojom, koja je nešto ljubičasta. Ostaci boje prednjih ploha zgrade isti su kao i boje na stupićima, a ostaci boje bočnih ploha zgrade isti su kao i opisani ostaci boje iza stupića. Teško je te neznatne ostatke boja uspoređivati s bojama zidnog slikarstva, koje poznaje povijest umjetnosti. Najbolje sačuvani ostaci zagasito zelene i zagasito smeđe boje mogu se uspoređivati s bojama rimskog zidnog slikarstva. Na to nas upućuje i kvalitet boje, koja će toliko trajati dok zub vremena potpuno ne uništi površinu žbuke, na kojoj se ona nalazi³⁾.

Na ostatku opisane slike jasno zapažamo perspektivu, koja nije izvedena potpuno prema perspektivnim zakonima. Desni je stupić

³⁾ Nemamo nikakve podloge povezivati ostatke freske s južne strane oktogona krstionice sa sačuvanim ostacima rimskog slikarstva u Pompejima i u Rimu. No, ako bismo ipak htjeli vršiti kakvu usporedbu, zapaziti ćemo, da ostaci freske s južne strane krstionice u Poreču nisu okvirni dio zidne plohe, koji okviruje slikani sadržaj kao i u trećem egipiziranim stilu u Pompejima, nego da za sebe tvori slikani sadržaj, koji s iluzijom arhitekture i krajolika razbija zidnu plohu kao drug arhitektonski stil, a taj se sačuvao na fresko slikama u Pompejima. Ostatak je slike na krstionici u Poreču u sredini južne strane oktogona krstionice, te je sigurno bio središnji sadržaj slike. Sudeći po ostatku slike arhitektura je čvrsta, još sa staromodnim kapitelom. Tu nema ostataka kandelabarskih motiva III. stila, još manje kićenog šiblja dekoracije IV. ornamentalnog stila. Već od III. st. rimska klasična slika opada i u velikim centrima rimskog carstva. U zadnjim stoljećima rimskog carstva fresko slikarstvo ima dosta sličnosti s drugim arhitektonskim stilom, sačuvanih slika u Pompejima. Tada se ponovo javljaju iluzionistički slikani prikazi arhitekture i krajolika. Ta svojstva ima i ostatak freske, koji je otkriven na južnom izvanjem zidu porečke krstionice.

pred lijevim stupićem. On je prvi u perspektivnom planu, te bi trebalo biti deblji, a kapitel bi mu morao biti veći od kapitela desnog stupića. Međutim, oba su debla jednake debljine i kapiteli jednako veliki. Perspektivni je vid desnog stupića predan tako, da mu je kapitel postavljen mnogo više, nego što bi to zahtijevao smjer perspektivne zrake, koja izvire iz centralnog ishodišta zrake na perspektivnom horizontu. Crte su prednjih ploha zgrade horizontalne, kao što to mora biti u perspektivnom crtanju. Ali na ostatku opisane zgrade paralelne su i crte bočnih ploha. To je očito zato, što perspektiva slike nije shvaćena prema kanonu perspektive, koji je bio utvrđen u slikarstvu Renesance.

Ta bi se nepravilnost perspektive mogla shvatiti kao nesposobnost jednog dekadentnog razdoblja ili uopće kao rad nekog slabog slikara. Ali, to ne moramo prihvatiti, jer je perspektiva ove slike tipična za klasično rimsko slikarstvo, kad u slikarstvu još nisu prevladali zakoni perspektive.

Ostatak slike je vrlo malen, da bismo po njemu mogli odrediti nekadašnji naslikani sadržaj. Urezani nas crtež pobuđuje, da ipak možemo nešto od sadržaja naslutiti. Tu su se u donjem dijelu sačuvali ostaci zagasito zelene boje, kao i ostaci tamnije pruge, koji se mogu shvatiti kao ostatak nekog stabla. Desna je strana sačuvanog ostatka slike bila oslikana klasičnom arhitekturom. Slika je na sve strane krnja. Sigurno je nekad bila veća. Budući da su ostaci žbuke iste kvalitete kao i žbuka, na kojoj je nađen ostatak slike, nađeni na više mjesta na donjem dijelu južne strane oktogona krstionice, vjerojatno je bio oslikan cijeli donji dio južne strane oktogona krstionice, a možda i cijeli donji dio oktogona.

Na južnoj strani krstionice nađeni su ostaci triju slojeva površinske žbuke. Na prvom su se sloju sačuvali ostaci freske. Drugi se sloj sačuvao u usjeklinama na prvom sloju žbuke. Taj je drugi sloj nastao kasnije, kad je bio upropašten prvobitni sloj žbuke, u cilju, da se ponovo premaže zidna ploha južne strane oktogona krstionice, u vezi s uređenjem prostorije neke prigradnje s južne strane krstionice. Oba su ta sloja bila premazana trećim slojem vrlo rustične žbuke, koja je pripadala prigradnji s južne strane krstionice. Ta je prigradnja srušena u vezi već spomenutih rušenja u prošlom ratu. Osvrnut ćemo se na drugi i treći sloj žbuke.

Prvi je sloj žbuke dobro obrađen i glatke površine, mješavina vrlo fine pržine, vapna i mljevene opeke. Ta se razlikuje od međuzidne žbuke istog zida krstionice, koja je mješavina krupnije pržine s bogatim namazom vapna, a bez primjese tučene opeke. Premda se taj prvi sloj površinske žbuke razlikuje od međuzidne žbuke, ipak se slojevno ne ljušti sa zida krstionice kao obično, kad se radi o nekom premazivanju zidova novim slojevima žbuke. Stoga pretpostavljamo, da se taj prvi površinski sloj žbuke nastao u isto vrijeme, kad i donji dijelovi zidova krstionice.

Ostaci prvog sloja površinske žbuke, koji su se sačuvali na donjim dijelovima zida južne strane oktogona krstionice, potpuno se razlikuju od površinske žbuke, koja se je sačuvala na ostacima zidova iz V. i

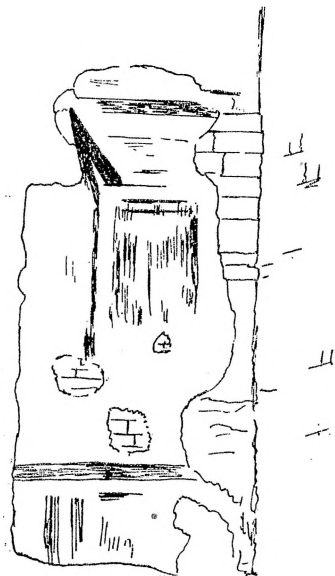
VI. st. u kompleksu Eufrazijeve bazilike. Ona se razlikuje od površinske žbuke, koja se sačuvala na donjem dijelu zida jugoistočne i sjeveroistočne strane oktogona krstionice, a te se nalaze prema unutrašnjosti atrija. Žbuka jugoistočne strane može biti iz sredine VI. st. kad se gradio atrij, dok je ona sa sjeveroistočne strane možda nastala još prije gradnje atrija. Na nju ćemo se još osvrnuti. Prvi se površinski sloj žbuke razlikuje obradom i kvalitetom od onih slojeva, koji su preko toga otkriveni. On se razlikuje od žbuke gornjeg dijela oktogona, gdje su bile prostorije spomenute prigradnje, i od površinske žbuke kompleksa palače *ex Vergottini*, kojemu pripada južna strana krstionice.

Pojava mljevene opeke u spomenutom ostatku prvobitne žbuke ne može se uopće povezati s načinom miješanja bauksita u žbuku, bilo u među zidnu žbuku, bilo u površinsku žbuku, kako se to u Istri radi već od Srednjeg vijeka do dana današnjega, osobito za zidove, koji su izloženi vlazi.

Mljevenu opeku u žbuci nalazimo kod rimskih građevina, osobito na zidovima cisterna, gdje je više ili manje krupna ili sitno tučena opeka. Ako je ona mljevena, tada je nalazimo u sastavu fine antikne žbuke. Takvu žbuku nalazimo na izvanjoj strani zidova, a osobito u većem postotku na površinskom sloju rimskih cisterna. Tučena opeka kao sastav međuzidne žbuke upotrebljava se kao prežetak klasične rimske tradicije u starokršćanskom razdoblju V. i VI. st., a nalazimo je i u zidovima ranosrednjovekovne arhitekture. Kod starokršćanskih zidova ona je većinom krupnija, nije mljevena, nego tučena. Slično je kao i starokršćanska žbuka rađena i srednjovekovna, samo što je ta još slabije kvalitete od one prve.

Ako se ovdje radi o nalazu fino mljevene opeke, tad možemo uvjerljivije postaviti problem, da se u opisanom slučaju radi o nalazu žbuke, koja pripada u razdoblje rimske arhitekture, ili najkasnije u razdoblje još sačuvane rimske klasične tradicije. Prvi sloj površinske žbuke s južne strane oktogona krstionice ide po kvaliteti u vrstu površinske žbuke, koju nalazimo u Poreču i njegovoj okolini na ostacima rimzke arhitekture. Neposredno je možemo povezati s obzirom na kvalitetu obrade i sastav s nalazom površinske žbuke, koja se našla na još neistraženom području rimske vile u lokalitetu *Pical*, uz morsk obalu, oko 800 m sjeverno od Poreča. U sastavu površinske žbuke, koja je nađena u Picalu, ima mljevene opeke, a površina joj je glačana i bojena. Ta je žbuka nađena u vrlo sitnim komadićima, no, sudeći prema različitim oznakama arheološkog objekta u Picalu, ona bi pripadala u III. ili IV. st. Prema tomu, možemo dosta uvjerljivo tvrditi, da ostatak prvog sloja žbuke s južne strane krstionice pripada u razdoblje sačuvane rimske klasične tradicije. Problem je vrlo zanimljiv, jer je s datiranjem opisanoga ostatka žbuke povezano datiranje cijelog donjeg dijela oktogona krstionice.

Poseban je problem ostatak freske na izvanjoj strani sjeveroistočnog zida oktogona krstionice. Premda je ona vrlo trošna, da je ni dobra reprodukcija ne bi mogla jasno predočiti (*crt. 2, sl. 3*), ipak i taj ostatak freske ima svoj značaj u studiju postojanja, a time i kon-

Crt. 2 — Ostatak slike sa sjeveroistočne strane oktogona krstionice.

Sl. 3 — Ostatak slike sa sjeveroistočne strane oktogona krstionice.

zervatorskog zahvata na krstionici. Ti ru ostaci sjeveroistočne strane oktogona krstionice otkriveni za vrijeme restauracije atrija i krstionice³⁾). Oni nemaju ni stilske ni tehničke veze s opisanim nalazom ostataka klasičnih osobina freske s južne strane oktogona krstionice. Crtež im nije urezan, boje im nisu mazane punim i sočnim tonalitetom, nego su jednostavne i jednolične. Na njima se vide grubi potezi kista, ispod kojih se mjestimično vidi i podloga, koja je od čistog vapna, bez ikakvog dodatka pržine i mljevene pečene zemlje. Površina je vapnene podloge glatka, ali nije ravna, nego valovito iskrivljena. Tu se zapaža, da je ispod vapnene podloge sačuvan ostatak nekog prethodnog ostatka žbuke. Ostaci slike na sjevernoj strani oktogona upućuju, da su tu bile naslikane inkrustacione plohe, kakvih nalazimo u donjim dijelovima zidova arhitekture različitih razdoblja. Slikarija je dosta rustična, nepravilna crteža i slabo ukomponirana u zidno polje. Tu nema polihromije gusto miješanih boja rimske freske, nego je vidna samo smeđa boja na bijeloj vapnenoj podlozi. Nema tu ni traga slikanog prospekta s arhitekturom, koji zapažamo na ostacima freske s južne strane oktogona krstionice. To je jednostavni zidni ornamenat, koji nema ni stilske ni sadržajne veze s ostacima srednjevekovnih freska iz kompleksa bazilike. Doista, u kasnom Srednjem vijeku nalazimo slikanu arhitekturu, ali ona je tada bila u vezi s religioznim sadržajem iz Sv. pisma ili iz života svetaca. Tako i zbog tih navedenih stilskih

³⁾ Molajoli B., *La basilica Eufasiana di Parenzo*, p. 29.

i tehničkih osobina, ne će nam biti uvjerljivo Molajolovo shvaćanje, da su ostaci slikarije sa sjeverne strane oktogona krstionice nastali u vezi postojanja kapelice sv. Katarine⁴⁾ na tom mjestu, koja je građena krajem XIV.⁵⁾ st., a porušena 1866., za vrijeme restauracije atrija i krstionice⁶⁾. Danas nemamo potpuno točnih podataka o položaju porušene crkvice sv. Katarine. Iz crteža⁷⁾ Selba i Tischbeina iz 1842. vidi se, da zapadni zid crkvice sv. Katarine nije bio priljubljen uz sjeveroistočnu stranu krstionice. Na to nas upućuje ostatak sjevernog zida dovratnika vrata, koja su bila probijena kroz sjevernu stranu oktogona krstionice, a za ulaz iz krstionice u crkvicu sv. Katarine. Taj je sjeverni dovratnik ostavljen za vrijeme restauracije krstionice i atrija 1886. kao neka podloga za shvaćanje — jer on strši izvan zida krstionice — t. j., da zapadno od toga dovratnika crkvica sv. Katarine nije imala prostorno nikakve veze. Ako zapadni dio sjeveroistočne strane oktogona krstionice nije imao nikakve veze s crkvicom sv. Katarine, tada i spomenuti ostaci slike sa sjeveroistočne strane krstionice nemaju nikakve veze s crkvicom sv. Katarine. U tom uskom i zabitoj kutu, između zida krstionice i zida crkvice sv. Katarine, nije trebalo, a niti je bilo moguće slikati sliku krajem XIV st., kad je građena crkvica. Ta je slika mogla nastati samo prije kraja XIV st. Uzmemo li u obzir, da je tom slikom oslikan onaj krajnji zapadni nastavak zida sjevernih arkada atrija, kako je to na gornjem dijelu zida za vrijeme restauracije i označeno, tad možemo pretpostaviti, da su i ostaci slike na sjevernoj strani oktogona krstionice nastali prije sredine VI. st., kad je sagrađen atrij bazilike⁸⁾. Na taj bismo način odredili vrijeme postanka ostatka slike na sjeveroistočnoj strani oktogona krstionice, što bi se već i po stilu moglo nazirati, i to da spada u fazu krajnje retardacije klasične freske, t. j. u starokršćanskisko razdoblje prije sredine VI. st. Tad je već u V. st. mogla postojati krstionica kompleksa preeufrazijanske bazilike. Usporedimo li ostatak obiju slika s južne i sa sjeveroistočne strane oktogona krstionice, zapažamo razlike među njima, iako su se sačuvali tek u neznatnim ostacima. Uz to uočavamo i estetski izraz i stilsku vrijednost ostataka slike s južne strane krstionice.

Osim opisanih ostataka fresaka na izvanjim zidovima krstionice, sačuvali se se iz različitih razdoblja ostaci fresaka na unutrašnjim zidovima kompleksa Eufrazijeve bazilike. Ti ostaci na unutrašnjim zidovima kompleksa bazilike potječu iz raznih razdoblja, a jer se nalaze u kompleksu zgrade istog lokaliteta, postaje neposredna i uvjerljiva komparacija između njih i ostataka fresaka s južne strane oktogona krstionice.

⁴⁾ Babudri F., *Le antiche Chiese di Parenzo; Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XXVIII., p. 191, Parenzo 1912.

⁵⁾ Ibid., p. 192.

⁶⁾ Molajoli B., o. c., p. 29.

⁷⁾ Crtež atrija Selba i Tischbeina publiciran je prvi put u *Memorie di raggio Pittoresco nel Litorale austriaco*, Trieste 1843. Njihov je crtež atrija objavio i Amoroso u svojoj radnji: *Basilica Eufraziana u Atti e memorie....*, vol. XXIV. p. 176, Parenzo 1908.

Prigodom opsežnih radova na konzervaciji bazilike, koji su se obavljali tokom četvrtog decenija XIX. st., otkriveni su 1937. na donjem dijelu apsida lijeve lađe ostaci freske, koje Molajoli stavlja u XIII. st.⁸⁾ Na tim oslikanim zavjesama, po kojima su bili rasuti fantastični sadržaji s ljudskim likovima, i to shematski sa surovim izrazom, nema klasične stilizacije i profinjena osjećaja, koje zapažamo na ostatku freske s južne strane krstionice.

Ostaci gotičkih fresaka na zapadnom zidu bazilike, na čijim se likovima očituje svečani stav i idealizacija porečkih mučenika, koji se nalaze predloženi na mozaicima apsida bazilike, nemaju nikakve veze ni s obzirom na stil, a ni na boje s ostacima freske s južne strane krstionice.

Na ostacima freske u sakristiji, koji se datiraju u vezi radova u sakristiji u XIV. st., sačuvali su se okviri slika, koji ponegdje imaju karakter arhitekture. Usporedimo li ostatke tih fresaka s onima s južne strane krstionice, ne ćemo naći među njima nikakvu sličnost.

Konačno, ne postoji nikakva veza između ostatka freske s južne strane krstionice i ostatka freske iz druge polovine XV. st., koja se sačuvala iznad apsida desne lađe bazilike. Na tom ostatku freske po više apsida nema slikane arhitekture, ali se na likovima vidi ljepota stilizacije i humani izraz, a taj se razlikuje od klasičnog rimskog stila na ostatku freske s južne strane krstionice.

Budući da nismo otkrili nikakvu stilsku ni tehničku vezu s opisanim iz različitih razdoblja — od starokršćanskih vremena pa do Renesance — i sačuvanim ostacima fresaka na zidovima kompleksa bazilike, ne preostaje nam drugo, nego da usporedimo ostatke freske s južne strane krstionice s baroknim i klasicističkim fresko-slikama.

Predpostavimo li, da je ostatak freske s južne strane krstionice nastao u razdoblju baroka ili kasnije, sigurno bismo mogli očekivati, da bi barem tragove istoga ili sličnoga stila mogli naći na izvanjim ili unutrašnjim stranama zidova palače *ex Vergottini*, čijem kompleksu pripada prigradnja s južne strane krstionice. Ono, što je naslikano na zidovima palače *ex Vergottini*, pripada u obično obrtno slikarstvo XIX. st., koje je bez osobite umjetničke vrijednosti. To su obične, na suhoj žbuci slikane slike. Ispod njih su se sačuvali dekorativni uzorci barokne stilizacije, ali obrtno obrade. U Poreču ima lijepih baroknih palača, ali, koliko je poznato, na njima se nije sačuvalo vrijednijih zidnih slika. Stoga barokno stilizirane kapitule na ostatku freske s južne strane krstionice, ne možemo povezivati s baroknim slikarstvom u Poreču. Isto tako ne možemo cijeli ostatak freske, koji se zbog njene klasične stilizacije može shvatiti kao neoklasicistička slika, povezati s neoklasicističkim slikarstvom ne samo u Poreču, nego i u cijeloj Istri, jer vrijednijeg slikarstva iz toga razdoblja u Istri i nema. Ostatak freske na južnom zidu krstionice u Poreču ne možemo promatrati kao izoliranu pojavu klasicističkog fresko-slikarstva u Poreču, pogotovo ne možemo to na tako zabačenom zidu krstionice.

⁸⁾ Molajoli B., o. c., p. 26—27.

⁹⁾ Ibid. p. 52, br. 7 i p. 58, br. 82—83.

Problem kapitela je svakako zanimljiv. Sličan kapitel, kakav se javlja na ostatku opisane freske, ne nalazimo na klasičnoj arhitekturi iz razdoblja punog cvata rimskog imperija. Takav oblik kapitela ne nalazimo ni na sačuvanom rimskom slikarstvu. On je stilom najbliži toskanskom kapitelu.¹⁰⁾ Ali, toskanski kapitel ni ne namjeravamo povezati s ostatkom freske s južne strane krstionice. Možda je kapitel, dok je bila sačuvana boja, bio korintskog stila, a da mu obrisi akan-tusova lišća nisu bili urezani u svježu žbuku, kao što su ostali dijelovi kapitela. To je neuvjerljivo, jer su na kapitelu sve pojedinosti urezane, kao što je i neprekinuta njegova izvanja linija. Taj je kapitel nastao kao slobodna tvorba mašte slikara, koji je sliku naslikao.

Premda ostatak freske s južne strane krstionice nema ništa zajedničkog ni sa stilom ni svojom tehničkočkom izvedbom s ostacima zidnih slika barokne palače *ex Vergottini*, a uopće ni sa zidnim slikarstvom XVIII—XIX. st. u Istri, ipak se može zbog njenih osobina kao iluzionističke freske klasičnog slikarstva zaključiti, da je ona nastala kao klasicistička slika tokom druge polovine XVIII. st. ili prve polovine XIX. st. Ako je ostatak opisane freske nastao u tom razdoblju ili kasnije, on je nastao u vezi neke prigradnje s južne strane krstionice u dvorištu palače *ex Vergottini*. Isključeno je, da bi ostatak tako kvalitetne freske mogao nastati u podrumu neke prigradnje iz početka druge polovine XIX. st.¹¹⁾ Prizemlju te prigradnje pripada prvi sloj rustične žbuke, kojim je bio premazan ostatak freske. Osim toga, stube, po kojima se dolazilo na prvi kat prigradnje, naslanjale su se na zid krstionice, upravo ondje, gdje se nalaze ostaci freske.

Istraživanje u jesen 1958., koje je izveo dr. M. Prelog u cilju prikupljanja arheoloških podataka za elaborat opsežnih konzervatorskih radova na kompleksu bazilike, pokazalo je, da je s južne strane krstionice, prema dvorištu palače *ex Vergottini*, na istom mjestu već spomenute prigradnje, postojala jedna starija prigradnja. Temelje južnog perimetralnog zida starije prigradnje, a vjerojatno i donje dijelove, zida iskoristila je novija prigradnja iz polovine XIX. st. Pod pločnikom tp kasnije prigradnje, koji je bio izveden malim kockastim kamenjem, otkriven je temelj i 30 cm visok ostatak poprečnog zida starije prigradnje, koji je išao okomito od južnog zida prigradnje do južnog zida krstionice (*tab. 2*). Na južnom se zidu krstionice jasno

¹⁰⁾ Woermann Karl, *Geschichte der Kunst, I Band, Urzeit und Altertum*, str. 435, *sl. 473*, Leipzig 1929.

¹¹⁾ Neoklasicističke restauracije u dvorištu palače *ex Vergottini* nastale su, kada su nastali i prozori na tim prigradnjama s južne strane zvonika i krstionice u dvorištu spomenute palače. Prozori su tih prigradnja bili mnogo veći nego prozori-barokne palače *ex Vergottini*. Njihovi doprozornici nisu bili od kamena, kao što nisu bili niti jednako profilirani, kao prozori palače *ex Vergottini* i ostalih palača, koje su u 17. i 18. st. građene u Poreču. Veličinom kao i profilacijom prozori spomenutih prigradnja bili su kao i prozori na prigradnji do jugozapadnog ugla palače *ex Vergottini*. Na nadvratniku vrata te prigradnje, koje su u današnjoj *Ljubljanskoj ulici*, uklesana je 1860. godina. Ta se prigradnja proteže od jugozapadnog ugla, palače *ex Vergottini* uzduž zapadne strane njenog kompleksa sve do južne strane zvonika i krstionice, na kojima su bili spomenuti neoklasicistički prozori.

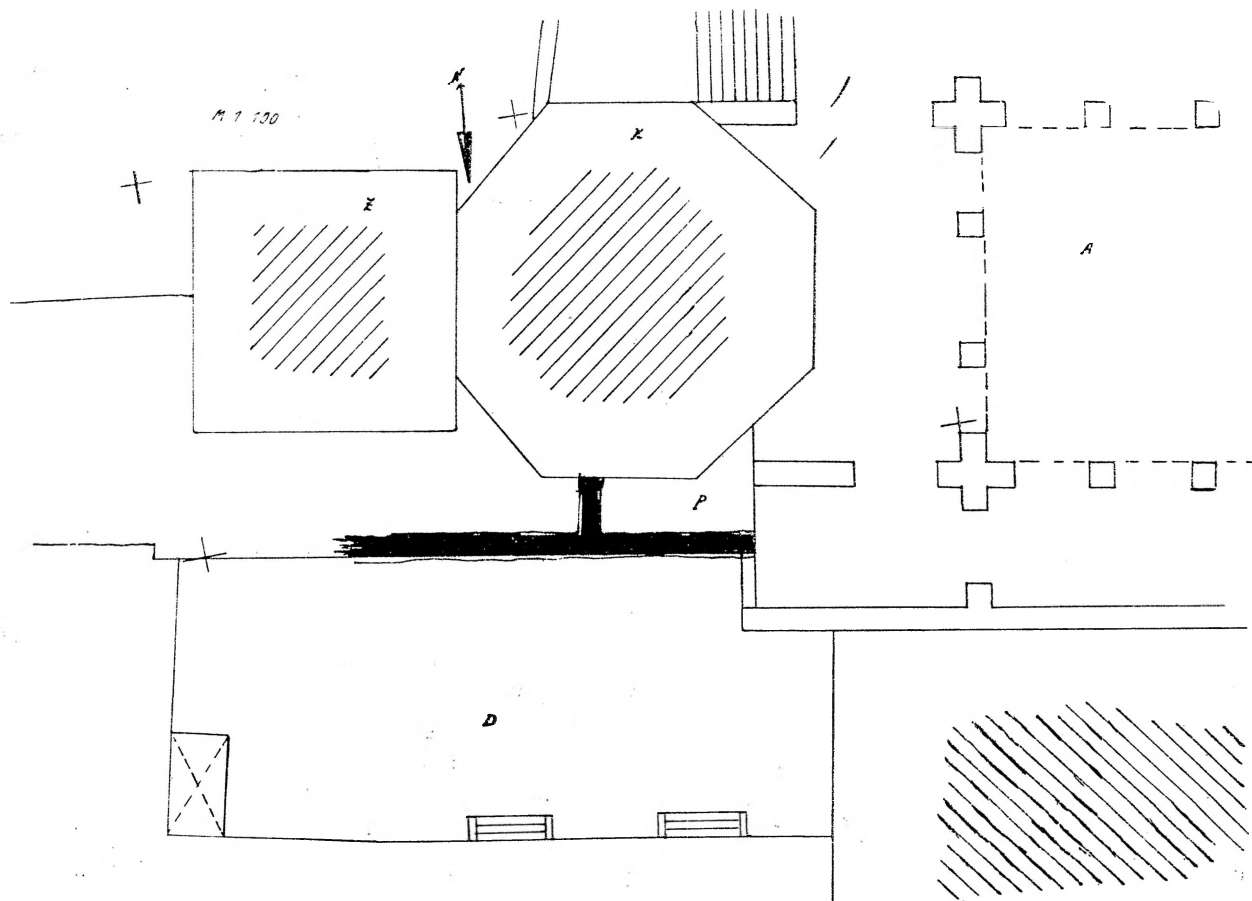

Table 2 — Tlocrt krstionice Eufrazijeve bazilike s južnom prigradnjom u dvorištu palače ex Vergottini: A. Atrij, D. Dvorište, K. Krstionica, P. Pregradnja, Z. Zvonik. Crno ucrtani zid je nalaz zida prigradnje iz godine 1755.

vidi trag toga poprečnog zida (*sl.* 1). Taj je stariju prigradnju dijelio na dvije prostorije. Kameni grb, koji je slučajno kao dokumenat starije zgrade uzidan u zid kasnije prigradnje¹³⁾, datira gradnju starije prigradnje u 1755. godinu. Ta je godina uklesana na grbu. Drugi sloj žbuke, koji je nađen tek na ostacima u spomenutim usjeklinama na prvom sloju najstarije žbuke, pripada uređenju prostorija starije prigradnje. Poprečni je zid starije prigradnje bio preko zapadnog dijela prvog sloja žbuke, na kojoj je ostatak opisane freske.

Ostaci žbuke, koja je ista kao i prvi najstariji sloj žbuke, otkriveni su na zapadnom dijelu južne strane oktogona krstionice u dubini od 130 cm, a oko 50 cm ispod temelja starije prigradnje. Već smo spomenuli, da su se ostaci prvoga najstarijeg sloja žbuke sačuvali — osim onog, na kojem su ostaci freske — na više mjesta južne strane oktogona krstionice, pa možemo zaključiti, da je cijela južna strana oktogonalne krstionice bila ožbukana istom žbukom, na kojoj se sačuvao i ostatak freske.

Nalaz starije prigradnje s južne strane oktogona krstionice dokazuje nam, da ostatak freske s južne strane krstionice nije mogao nastati poslije 1755. Budući da su ostaci prvog sloja žbuke pronađeni ispod temelja starije prigradnje, to onda ostaci freske ne pripadaju prostorijama starije prigradnje. Freska nije nastala ni u vrijeme od XV do XVII. st., jer su u tim stoljećima s južne strane krstionice bili grobovi, koji su otkriveni za vrijeme spomenutih istraživanja. Pokapanje pokojnika s južne strane krstionice dokaz je, da u spomenutim stoljećima nije bilo nikakve prigradnje s te strane krstionice.

Nekadašnje prigradnje s južne strane krstionice potvrđuju naše mišljenje, da ostaci opisane freske nisu nastali tokom XVIII. ili XIX. st., kad bi se one mogle, sudeći po njihovim stilskim osobinama, jedino izvan rimskog razdoblja datirati. Ako bi ostaci freske na prvom sloju žbuke pripadali prostorijama bilo starije ili kasnije prigradnje s južne strane krstionice, onda njih ne bismo očekivali u prizemlju — t. j. u podrumu — nego u prostorijama prvog kata. Žbuka se prostorije prvog kata sačuvala na gornjem dijelu zida južne strane krstionice. Ta žbuka i boje na njoj nemaju nikakve veze, ni po kvaliteti ni po vrsti, s prvim slojem freske oslikane žbukom. Dokazali smo, da ti ostaci freske nemaju ništa zajedničkog s ostacima fresaka, koje su sačuvane na zidovima kompleksa bazilike. Zbog toga, a pogotovo radi njihovih stilskih karakteristika, imamo dovoljno razloga, da tvrdimo, da one nisu nastale od sredine VI. do kraja XVI. st.

Ostaci freske s južne strane oktogona krstionice ostatak su iluzionističke fresko slike kasne antike. To nije isključeno, jer je rimsko iluzionističko slikarstvo ostavilo svoj trag u kasnoj antici. Poznato je, da su vrtna ograda i česme na ostacima freske južne dvorane naj-

¹³⁾ U Poreču je bilo uobičajeno, kad bi se srušila starija kuća, da se *kućni grb*, koji je nekad bio nad ulaznim vratima, jednostavno uzida na nekom dijelu zida novogradnje, gdje bi bio vidljiv, i to ne više kao dokumenat starije patricijske obitelji, kojoj je grb pripadao, nego kao dokaz nekadašnje palače, koju zamjenjuje novogradnja.

starijih crkava na području katedrale u Akvileji iluzija krajolika. Te freske Fink pripisuje palači, koju je Maksimijan sagradio u zadnjem deceniju III. st.¹³⁾ U slikarstvu Katakomba od IV. st. zastupani su iluzionistički prikazi vrtova, koji bi trebali prikazivati „*rajske vrtove*“. U donjoj zoni mozaika u kupoli krstionice ortodoksa u Raveni (oko 450.),¹⁴⁾ kao i mozaik u kupoli sv. Jurja u Solunu (*Agios Georgios*, datiran u prvu polovinu V. st.¹⁵⁾ imaju iluzionistički prikaz arhitekture. Navještenje na mozaiku u apsidi Eufrazijeve bazilike (sr. VI. st.) ima arhitekturu. Tu Bogorodica sjedi na tronu pred iluzionistički naslikanom zgradom.

Ostaci freske s južne strane oktogona krstionice tako su trošni i uz to tehnički i stilski siromašni, da ih zbog njihova samog postojanja gotovo ne bi trebalo uopće spominjati. Zatim, ostaci freske s južne strane oktogona krstionice tako su maleni i oštećeni, da ne predstavljaju nikakav prilog za upoznavanje slikarstva iz kasnog doba rimskog carstva. Ali, ako su oni nastali prije sredine VI. st., kad je građen kompleks Eufrazijeve bazilike, onda su ostaci tih fresaka važni u studiju nastajanja i razvijanja toliko složene i završene građevne djelatnosti kompleksa Eufrazijeve bazilike u Poreču.

Molajoli misli, da je krstionica nastala sredinom VI. st., kad je građen kompleks Eufrazijeve bazilike.¹⁶⁾ Vjerojatno je radi svoga shvaćanja tvrdio, da ostatak freske sa sjeveroistočne strane oktogona krstionice pripada crkvi sv. Katarine.¹⁷⁾ On bez obrazloženja otklanja shvaćanja, koja su iznijeli Deperis Amoroso i Gerber, da je krstionica nastala u isto doba kad i preeufrazijanska bazilika, koja je sagrađena ranije 100 godina prije Eufrazijeve bazilike. Slično kao Molajoli misli i Graber.¹⁸⁾ Rješavanje problema, kad je nastala krstionica, zahtijeva poseban studij. Nalaz ostataka freske s južne strane krstionice ponovo otvara problem, kad je nastala krstionica, koja je, sudeći po stilskim karakteristikama ostataka freske na njenom južnom zidu, mogla nastati prije sredine VI. st., a najkasnije u prvoj polovini V. st., kao dio kompleksa preeufrazijanske bazilike. Tada je mogao nastati opisani ostatak freske, koja po sastavu žbuke, ostacima boje i stilskim karakteristikama pripada u iluzionističko slikarstvo kasne antike.

Iako su neznatni ostaci opisanih antičkih fresaka, ipak ih treba zaštititi od propadanja, osobito ostatke s južne strane, koji su izloženi kiši, jer su to ostaci nekad velike i umjetnički lijepe freske, a i zato, što su važni za određivanje vremena, kad je sagrađena krstionica.

Poreč.

A. Šonje.

¹³⁾ Fink J., *Der Ursprung der ältesten Kirchen am Domplatze von Aquileia*, 1954., str. 57—58.

¹⁴⁾ Wulf O., *Altchristliche und byzantinische Kunst*, str. 342, sl. 307.

¹⁵⁾ Wulf O., o. c., str. 345, sl. 309; Rumpf A., *Stilphasen der spätantiken Kunst*, Düsseldorf 1955, str. 29, tabla 24, sl. 102.

¹⁶⁾ Molajoli B., o. c., *Il Battistero*, str. 29.

¹⁷⁾ Ibid. *Atrio*, str. 29.

¹⁸⁾ Grabar A., *Basilique et Baptistère groupés de part et d'autre l'atrium*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LVI—LIX, str. 225.

ZUSAMMENFASSUNG

A. Šonje: BEILAGE ZUM PROBLEM DER SPÄTANTIEN FRESKEN IN POREČ

Im Jahre 1956 anlässlich der Reinigung der Trümmer des Zubaus südlich des Taufbeckens der Euphrasiusbasilika in Poreč wurden auf der Südseite des Oktogons des Taufbeckens Reste des ursprünglichen Mauerbewurfes freigelegt, auf dem sich Freskoreste vorfanden.

Nach den Farbenresten, der Perspektive und der Zusammenstellung des Mauerbewurfes urteilend gehören sie der römischen illusionistischen Malerei an. Die Erforschung der südlichen Seite des Oktogons des Taufbeckens ergibt, daß die beschriebenen Freskoreste nicht während des 17. und 18. Jahrhunderts entstanden sein können. Dieselben haben nichts Gemeinsames mit jenen Freskoresten, die auf den Mauern des Komplexes der Euphrasiusbasilika verbleiben, die vom VI. bis zum XV. Jahrhundert datieren.

Die vorgefundenen Reste der erwähnten Fresken eröffnen ein neues Problem. Man nimmt an, daß das Taufbecken nicht im VI. Jahrhundert als Teil des Komplexes der Euphrasiusbasilika entstanden ist, sondern im V. Jahrhundert als ein Teil der sogenannten Präeuphrasianischen Basilika.

Wegen der Bedeutung der beschriebenen Freskoreste müssen sie konserviert werden und im Komplex der Basilika verbleiben.